

RAT I MIR U OSNOVNOŠKOLSKIM ČITANKAMA

1. Problem

Rat na prostoru bivše Jugoslavije potakao je mnoge znanstvenike da proanaliziraju njegove moguće uzroke (tragične posljedice su manje ili više vidljive) prvenstveno zato da bi se ubuduće pokušalo izbjeći ponavljanje sličnih tragedija. U nas su zasad najglasnije različite nacionalističke teorije čije osnovne teze su dobro poznate, ali one ne mogu biti predmet neke ozbiljnije znanstvene rasprave.

Dio znanstvenika pokušava ovaj ratni požar objasniti kao indikator ozbiljne krize zapadne civilizacije. Švicarac Albert Schnyder ističe opći porast nasilja u zadnjem desetljeću dvadesetog stoljeća te problem podržavljenog nasilja koje u sprezi s razvojem znanosti i tehnike vodi jačanju militarizacije. On upozorava i na probleme povijesne znanosti koja je nerijetko u službi politike i služi nacionalnim, a često i nacionalističkim ciljevima. Osim toga, povijest se ne bavi dovoljno problemom žrtava rata nego veličanjem pobjednika. (Schnyder, 1995. str. 19-20.)

U nizozemskoj publikaciji "Evropa danas: ružno lice nacionalizma" navode se slogani nacionalističkih partija, koje se javljaju u Njemačkoj, Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj. Ovi slogani mogu se svesti na parolu - Naš narod prije svih! Mogli su se čitati u raznim varijantama na izbornim plakatima stranaka, koje igraju na zloupotrebu nacionalnih osjećanja i okrivljavanje stranaca i manjina za sve socijalne probleme koji se javljaju u tim društvima. "Politički lideri znaju da je ovaj "mi" osjećaj pogodan za mobiliziranje ljudi. Igranje na nacionalističke osjećaje je taktika koja se danas često koristi u Evropi." (Europe...str.2) Autori smatraju, da "nigdje u Evropi nije tako vidljivo ružno lice nacionalizma kao u bivšoj Jugoslaviji" gdje masovni egzodus ljudi "nije samo rezultat rata; nego još gore, to je cilj tog rata." (Isto, str.9.)

Slovenac Tomaž Mastnak smatra, da se Zapad nikad nije bio u stanju efikasno suprostaviti fašizmu. Kad se suočio sa srpskim fašizmom Zapad se radije odlučio da to zove komunizmom i boljševizmom jer je on i tako historijski propao nego da se suoči s problemom fašizma kojeg ima i u vlastitoj kući. On misli, da je osnovna poruka "jugoslavenskog rata": "Fašisti uvijek stvaraju rat i njihovo će biti kraljevstvo zemaljsko". (Mastnak, 1992. str. 3.)

Za njegovog sunarodnjaka Marka Hrena je razumljivo, da se prethodna Jugoslavija raspada vojnim putem, "jer se u bližoj prošlosti nisu uspostavile strukture te (misaoni i djelatni) uzorci po kojima bi se mogle stare strukture i uzorci raspasti bez nasilja... U Jugoslaviji se u povijesti njegovao duh ratništva i patrijarhalnosti, kultura mira i nenasilja pak samo u novije vrijeme i to samo u Sloveniji." (Hren, 1992.str.38.)

Na identičan problem ukazuje i grupa srpskih autorica okupljenih oko Centra za antiratnu akciju pod vodstvom Ružice Rosandić i Vesne Pešić. One su analizirale udžbenike za osnovnu školu i konstatirale, da se ratništvo, patriotizam i patrijarhalnost provlače kao ideje vodilje u svim udžbenicima. Veliča se "zapanjujuće junaštvo koje surovo uništava neprijatelja i koje pjevajući podnosi najužasnije muke i surovosti neprijatelja", zagovaraju se "svi vidovi stradanja kao uvjet opstanka naroda", "junaštvom i stradanjem se stječu čast ugled i slava". "Ratni porazi su posljedica nesloge ili činjenice da je neprijatelj nadmoćniji... zato što smo mi uvijek na pravедnoj strani". Patriotizam se definira "spremnosću da se da život za domovinu, a spremnost da se ratuje je isto što i patriotizam. Zato Vesna Pešić postavlja pitanje: "Koliko je njegovanje takvog shvaćanja vlastite zajednice i drugih naroda doprinijelo da se i suvremeni sukobi, prije svega u procesu raspada Jugoslavije, definiraju po istom modelu." (Pešić, 1994.str.68-73.)

Ovaj mali mozaik različitih viđenja ratnog vrtloga društvenih peviranja na prostoru bivše Jugoslavije ukazuje i na značenje pedagoškog aspekta ovih događanja. Pedagoški fenomeni se pri tome mogu promatrati kao uzroci određenih društvenih događanja (pozitivnih ili negativnih) ili kao indikator društvenih odnosa i okolnosti.

2. Cilj i zadaci istraživanja

Obično se misli, da je škola djelovala u pravcu mira i tolerancije te nje govala "bratstvo i jedinstvo" među narodima (koji su kasnije ušli u rat), ali je utjecaj drugih društvenih činilaca bio jači, te su se stvari počele odvijati u suprotnom smjeru. želimo provjeriti ovu (1) hipotezu. Pretpostavljamo, da je posljednjih godina došlo do bitnijih promjena u hrvatskim školama u tom pogledu, pa ćemo provjeriti i ovu (2) hipotezu. Obje hipoteze provjerit ćemo u slijedećim vrijednosnim orijentacijama:

(1) Odnos prema nacionalnom fenomenu, shvaćanje nacionalnog i internacionalnog, poimanje vlastite nacije i odnosa prema drugim nacionalnostima. (2) Odnos prema ratu i miru odnosno nasilnom i nenasilnom rješavanju konflikata u međunacionalnim odnosima. (3) Odnos prema unutar nacionalnim konfliktima i načinu njihova rješavanja.

3. Metodologija

Služit ćemo se deskriptivnom metodom za prikazivanja stanja do kojeg smo došli radom na pedagoškoj dokumentaciji, odnosno analizi tekstova u osnovnoškolskim čitankama prije i poslije društvenih promjena u Hrvatskoj. Analizu tekstova vršit ćemo tako da najprije izdvojimo tekstove koji govore o jednoj varijabli, npr. o ratnoj tematici, a zatim procjenjivanjem razdvajamo tekstove na one koji o ratu govore neutralno ili je ratna situacija samo okvir u kojem se događa neka druga radnja, na tekstove koji govore o ratu pozitivno i veličaju ga te tekstove koji govore o ratnim strahotama i time govore protiv rata ili zagovaraju mir. Iz tekstova ćemo citirati karakteristične dijelove na osnovi čega se može vidjeti zašto je neki tekst uvršten u neku kategoriju. Na vrijednosnu orijentaciju nekog teksta utječe i interpretacija koju autori čitanki sugeriraju nakon teksta, pa je i ta interpretacija obuhvaćena ovom analizom. Kvantitativne pokazatelje prikazat ćemo grafički, a pri uspoređivanju rezultata koristit ćemo χ^2 .

Za analizu poslužit će nam osnovnoškolske čitanke koje su korištene u hrvatskim školama sedamdesetih i osamdesetih godina, te današnje čitanke za osnovne škole. To su sljedeći naslovi:

- Vajnaht,E.(1981.) Dobro jutro 1,2,3, Školska knjiga, Zagreb.
- Vajnaht,E.(1978.) Zlatna lađa, Školska knjiga, Zagreb.
- Brajenović,B.(1973.) Vedri dani, Školska knjiga, Zagreb.
- Bukša,J./Antoš,A.(1974.) Dječak u sjeni vrbe, Školska knjiga, Zagreb.
- Bukša,J./Antoš,A.(1980.) I sazri sloboda, Školska knjiga, Zagreb.
- Diklić,Z./Skok,J.(1987.) Darovi riječi, Školska knjiga, Zagreb.
- Bukša,J./Antoš,A. (1978.) Za novim vidicima, Školska knjiga, Zagreb.
- Šabić,G./Baričević,J./Vitez,I.(1993.) Hrvatska početnica, Školska knjiga, Zagreb.
- Gotovac,J./ Težak,D.(1993.) Hrvatska čitanka 2, Školska knjiga, Zagreb.
- Lazić,D./Zalar,I.(1994.) Hrvatska čitanka 3, Školska knjiga, Zagreb.
- Diklić,Z./Skok,J.(1993.) Hrvatska čitanka 4, Školska knjiga, Zagreb.
- Zalar,I. (1993.) Hrvatska čitanka 5, Školska knjiga, Zagreb.
- Skok,J./Diklić,Z./Bežen,A. (1994.) Hrvatska čitanka 6, Školska knjiga, Zagreb.
- Diklić,Z./Skok,J. (1995.) Hrvatska čitanka 7, Školska knjiga, Zagreb.
- Skok,J./Bežen,A. (1995.) Hrvatska čitanka 8, Školska knjiga, Zagreb.

RAZREDI:	I-IV.	V-VIII.	Ukupno
Stare čitanke	383	284	667
Nove čitanke	493	400	893
Ukupno	876	684	1550

Tablica 1: Broj analiziranih tekstova

U starim i novim čitankama ima ukupno 1550 tekstova. Za varijablu rat/mir analizirat ćemo sve tekstove od prvog do osmog razreda, a za varijable nacionalnih i socijalnih tekstova samo tekstove od petog do osmog razreda.

4. Rezultati i interpretacija

4.1. Odnos prema domovini, naciji i drugim narodima

Iako, prema istraživanjima Piageta, djeca mogu shvatiti pojam nacija, domovina tek oko dvanaeste godine kad dozriju za apstraktno mišljenje, u našim čitankama ova tematika je vrlo prisutna već od prvog razreda. Mi smo ipak za analizu o ovoj problematici uzeli samo čitanke od petog do osmog razreda.

U starim čitankama ova problematika je zastupljena sa 6% od ukupnog broja tekstova, a tekstovi se mogu svrstati u pet grupa: (1) tekstovi koji govore o ljepoti domovine, slobodi, radu na izgradnji zemlje, te pozitivnim osobinama naših ljudi, (2) tekstovi o jeziku, (3) tekstovi koji govore o patnji i ugroženosti našeg naroda, (4) tekstovi koji pozitivno govore o drugim narodima i ravnopravnosti, (5) te tekstovi u kojima se negativno govori o drugim narodima.

Razred	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno
Stare čitanke	1	5	6	5	17
Nove čitanke	19	12	16	25	72
Ukupno	20	17	22	30	89

Tablica 2: Broj tekstova s nacionalnom tematikom

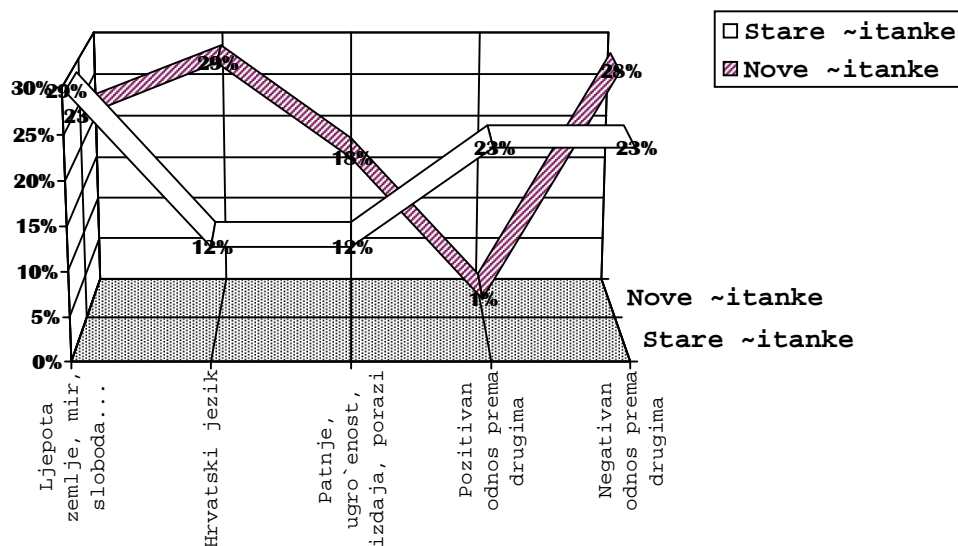
Kad je riječ o prvoj grupi tekstova može se zapaziti da se u nekim tekstovima govori o hrvatskoj domovini, a u nekim se to izričito ne spominje. Tu je i jedan Titov tekst u kojem se zagovara jugoslovenstvo. U jednoj pjesmi pjesnik kaže "Ja sam iz zemlje Južnih Slavena", ali većina tekstova govori uopćeno o zemlji i domovini. Našem narodu pridaju se slijedeće osobine: skromnost, ljubav prema miru, mržnja prema ratu, ljubav prema svim narodima, vedrina, slobodoljubivost i rodoljublje. (8.raz.str.142.)

U nekoliko tekstova izražava se pozitivan odnos prema drugim narodima. Tako npr. u Nazorovom tekstu "Srce mog naroda" stoji: "Nosimo ljubav ne samo prema svakom Hrvatima i prema našoj najbližoj i najdaljoj slavenskoj braći, nego također i prema čovjeku uopće, ma kojeg jezika, vjere, zanimanja i socijalnog sloja i ma kakve boje kože on bio." (6.raz.str.12.)

U ratnoj priči partizan talijanske nacionalnosti nalazi se u kući čovjeka čijeg brata su na okrutan način ubili ta lijski fašisti. Boji se njegove reakcije kad dozna da je i on Talijan. No domaćin mu kaže: "Ono nisu bili Talijani, bili su fašisti. Ti si Talijan, ti si naš drug." Autor dodaje: "To su bile riječ i visoke kao planina". A to je zapravo ona razdjelnica koja nas odvaja od nacionalizma i mržnje prema narodima - biti u stanju ne izricati generalne ocjene narodima za ono što čine pojedinci, grupe ili čak veliki dio nekog naroda.

No, u starim čitankama imamo i podjednak broj tekstova u kojima se upravo to čini pa se izriču generalne negativne ocjene o pojedinim narodima. Tako se za Mađare kaže: "Arpade, ti si vjeterina što hara... Ti bijesan rušiš ... Ti ko zvijer banu da moriš i kolješ." Govori se o nasilju Turaka, o turskim zvjerstvima, te da čovjek ne može biti sretan u tuđem svijetu.

U novim hrvatskim čitankama broj tekstova koji govore o nacionalnoj problematici je nekoliko puta povećan. Ovi tekstovi čine 19% od svih tekstova i može se reći da se dogodio zaokret ka nacionalnom. U petom i šestom razredu postoje posebna poglavlja s takvim tekstovima pod naslovom "Naša lijepa i slobodna Hrvatska" i "Tisućljetni dom", a u sedmom i osmom razredu postoji veći broj stranica u koji s ovim tekstovima, te tako ovi tekstovi daju poseban ton čitankama. Ranija praksa da se čitankama daju naslovi kao "Paleta svih boja" ili "Zvezdane staze" sad je napuštena i sve čitanke nose naslov "Hrvatska čitanka".

$$\chi^2 = 14,213 (0,006)$$

Slika 1: Struktura tekstova s nacionalnom tematikom

Iz grafičkog prikaza (slika 1) vidljivo je da je struktura tekstova ostala ista, ali je došlo do bitne promjene u zastupljenosti pojedine vrste tekstova. Sada su najzastupljeniji tekstovi koji govore o jeziku, o negativnom odnosu prema drugima narodima, te o nacionalnoj ugroženosti i patnjama. Tekstovi o jeziku govore o ljepoti hrvatskog jezika, o potrebi da se zove hrvatskim imenom, o kvalitetama hrvatskog jezika u odnosu na druge jezike. Ovo je vezano uz shvaćanje da se negiranje hrvatskog identiteta vrši upravo kroz negiranje jezika:

"... Iz usta nam, iz utrobe/iz vida nam, iz sluha/...iz zemlje nam, iz rodne/srca nam i snage/ jezik čupaju. (Hrvatska čitanka 7, str. 238.)

Ostali oblici ugroženosti su napadi drugih naroda, nesloga i nejedinstvo, ratovanje za tuđe interese, rušenje crkava, progoni. O ovim pojavama govori 18% tekstova koji se bave nacionalnom tematikom. A za to su krivi drugi narodi. O negativnim osobinama drugih govori se na različite načine: spominju se njihova zlodjela, ružan izgled, nesposobnost, nasilje, agresivnost, a ponekad se u interpretaciji teksta učenicima sugerira da zaključe kako je neki narod loš. Takvih tekstova je 28% od tekstova koji govore o nacionalnoj problematici, a u lošem kontekstu se spominju Turci, Mlečani (Latini), Bugari, Mađari, Austrijanci, Srbi i Crnogorci. Gotovo svi naši susjedi.

Evo nekih primjera: U stripu "Seoba Hrvata" se kaže :

"U isto vrijeme počeli su iz dalekih krajeva divlji ljudi dolaziti... Nisu govorili nego su lajali kao psi i režali kao vuci. Ratnici Hrvati dugo su odbijali navale ovih psoglavaca i divljaka." (Hrvatska čitanka 7, str. 295.)

A evo što nam rade Turci nakon krbavske bitke:

"Prvi leš na koji je bio naišao bio je svećenikov. Jelav čovjek duga vrata, bez ikakva oružja. Bešlaga mu okrenu glavu i jednim zamahom odreza nos. S nosom je zahvatio i dio gornje usnice. Smuča mi se od iscerena svećenikova lica bez gornjih zuba i strašne rupe umjesto nosa...Ako je neki nos bio presitan, Bešlaga je mačem odrubljivao glavu i bacao prema meni... Brao je noseve kao pečurke, a vreća se punila." (Hrvatska čitanka 8, str.14.)

Nakon ovog teksta učenicima se pod naslovom "Izražavanje i stvaranje" sugerira sljedeće: "Koje su okrutnosti i nečovještva poznata iz drugog svjetskog rata? Koja su se nečovještva dogodila u hrvatskom domovinskom ratu? Tko ih je učinio i zašto? Za odgovore na ta pitanja podatke i primjere prikupi iz knjiga i od starijih te ih upiši u svoju bilježnicu." (Isto str.15.)

U epskoj pjesmi "Agovanje" Mažuranić govori o hrabrom držanju Crnogoraca. U interpretaciji se sugeriraju ove aktivnosti: "Na temelju povijesnih podataka o Crnogorcima utvrdi koliko se podudaraju povijesna i umjetnička istina o njima. Prisjeti se uloge Crnogoraca u ovom ratu, ali i događaja s početka XIX. stoljeća, kada su također opljačkali i popalili Konavle." (Isto str.226.)

Svi ovi tekstovi sugeriraju učenicima zaključak da zla čine narodi, a ne pojedinci ili grupe pojedinaca iz nekog naroda. Drugi zaključak koji se nameće je, da naš narod nikad ne čini drugima zlo. Tako se npr. iza jednog ulomka poeme "Jama", u kojoj se govori o zločinima ustaša, ne spominje tko je zločin počinio, ali u interpretaciji stoji pitanje: "Na koje te suvremene zločine nad hrvatskim narodom podsjeća ova poema?"

Iz podataka koje smo iznijeli vidljivo je da postoji bitna razlika u broju tekstova koji tretiraju nacionalnu i domoljubnu tematiku u starim i novim čitankama. U novim čitankama je znatno više ovakvih tekstova. Svi tipovi tekstova koji su postojali u starim javljaju se i u novim čitankama, ali je njihova brojnost različita (χ^2 je 17,027 razina značajnosti 0,01). I u starim čitankama bila je relativno velika zastupljenost tekstova koji negativno govore o drugim narodima, a taj broj tekstova je značajno povećan u novim čitankama.

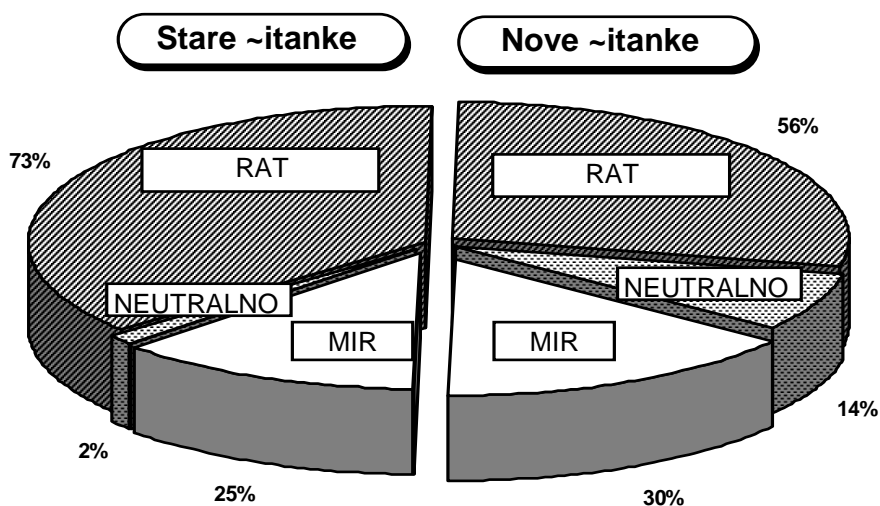
4.2. Odnos prema ratu i miru

U starim čitankama je od ukupnog broja tekstova 17% tekstova s ovom tematikom. U novim čitankama to je značajno smanjeno i iznosi 8%.

Razred	I.	II.	III.	IV.	I-IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	V-VIII.	Ukupno
Stare čitanke	8	9	16	11	44	12	14	18	24	68	112
Nove čitanke	3	2	6	7	18	11	15	6	19	51	69
Ukupno	11	11	22	18	62	22	29	24	43	119	181

Tablica 3: Broj tekstova s tematikom rat/mir po razredima

Sve ove tekstove možemo podijeliti u tri skupine: tekstovi (1) koji veličaju rat, tekstovi (2) koji prema ratu imaju neutralan odnos i (3) antiratni tekstovi i tekstovi o miru. Na slici 2 vidimo da su sve tri vrste tekstova zastupljene i u starim i u novim čitankama, da je u novim čitankama došlo do znatnijeg smanjenja "ratničkih" tekstova na račun povećanja ratno neutralnih tekstova i tekstova s antiratnim odnosno mirovnjačkim stavom. Ipak, tekstovi koji zagovaraju rat su i u starim i u novim čitankama znatno zastupljeniji nego tekstovi koji zagovaraju mir.

$$\chi^2 = 10.95 (0.01)$$

Slika 2: Struktura tekstova o ratu i miru

U starim čitankama već u nižim razredima imamo velik broj tekstova koji veličaju rat, podvige boraca, vojsku i nasilje uopće. Rat se shvaća kao svečanost i veličanstveni događaj u kojem je velika čast sudjelovati:

*Rat je braćo, rat, junaci,
Pušku hvataj, sablju paši,
Sedlaj konjče, hajd pješaci.
Slava budi gdi su naši!*

Najveća je sreća i radost poginuti u ratu:

*Veseli se, tužna mati,
Padoše ti vrli sini
Ko junaci, ko Hrvati,
Lijaše krvcu domovini!*

U nižim razredima se daju detaljne upute o tome kako se može izvršiti diverzija na pošti (3.raz.str.245-246), kao ideal ističu se ljudi koji su konflikte rješavali nasilnim putem. U višim razredima već krv teče potocima:

*Kerv teče kak voda, kak cesta kak melin klopoče, teče,
mi gremo za njom, za glasom kervi naše.
Negdo v mesečini s kervavo plahtom maše... (8. raz. str. 82.)*

Veliča se neosjetljivost na bol i spremnost na umiranje u mukama:

*Kroz poljanu mrka krvca teknu:
Niti pisnu, niti zubi škrinu;
Poljana se napuni tjelesa:
Niti pisnu, niti zubi škrinu;
Ter se lasno rastadoše s suncem
Zatočnici, mrijet naviknuti. (8.raz.str.92.)*

Ratovanje i junaštvo se pretpostavlja radu i obiteljskom životu:

*Dokle mene u životu bude,
Da vidimo tko smije kositi!
Tko je junak neka sa mnom ide...
...Lijepo društvo sebi sakupio,
Sve po izbor Duvnjake junake:
Kojim nije žao poginuti,
U koga je kuća kabanica,
Male puške bratac i sestrica,
Duga šara i otac i majka...
(6.raz.str.74.)*

Tu su i precizni opisi bitaka iz kojih djeca mogu naučiti taktiku ratovanja i tehnologiju ubijanja. Od svih ovih tekstova koji govore o ratu i miru čak 73% govori više ili manje pozitivno o ratu. 25% tekstova osuđuje rat i zagovara mir. Tu je Vitezova "Pjesma za svu djecu svijeta" od čije melodije "utišavaju se topovi...zastaje prst na obaraču mitraljeza... otkazuju motori bombardera", ali kako autor i sam napominje, ta pjesma još nije napisana. Tu je i Mađer koji kaže: "Stojim za radost... ne mrzim i ne ratujem... živim i volim", ali sve se to nekako doimlje slabo i neefikasno u usporedbi s tolikim veličanjem rata. Ima tekstova koji govore o strahotama rata i predstavljaju njegovu osudu, ali ne nude ništa drugo osim osude i poziva na osvetu. Čak i najsnažnija pjesma ovog tipa Goranova "Jama" završava stihom "Svetu Slobodu i Osvetu slutim".

U novim čitankama znatno je manje tekstova s ovom tematikom, a među njima opet dominiraju tekstovi koji zagovaraju rat (56%), neutralnih tekstova ima nešto više nego u starim čitankama (14%), a antiratnih i mirovnih također nešto više nego u starim čitankama (30%). Do ove promjene je došlo jer su izostavljeni tekstovi iz drugog svjetskog rata, a uvršteni su neki tekstovi o aktualnom ratu. I ovdje se djeca već odmalena pripremaju za rat. Tako se već djecu drugog razreda uči, da je domovina nešto što stalno treba braniti. To se čini na razne načine, ali puška je na prvom mjestu:

*"Na bojnopolju domovina branila se puškom,
u seoskoj crkvi branila se vjerom,*

*branila se radom, čvrstom riječju muškom,
branila se knjigom, branila se perom."
(Hrvatska čitanka 2, str.60.)*

U trećem razredu već se djeci sugerira da daju i život za Hrvatsku:

*"Uzmi život od mene,
pa ga podaj njoj!" (Hrvatska čitanka 3, str.8.)*

U više pak razrede ulazimo s pravim ratnim pokličima:

*"Van iz muzeja vječne hrvatske zastave ratne!
Na ulice, na polja, na naše rijeke, naše more!
Sad il više nikad - sve nam je učinit da se drznik satre
da jednom zauvijek povijesne se naše oslobodimo more!"
(Hrvatska čitanka 5, str.14.)*

I ovdje se krvca lije, padaju glave i slavi se junaštvo:

*"Sijeku Turke delije Hrvati;
Koliko je u godini dana,
Ban Zrinović odsjekao glava." (Isto, str.62.)*

U interpretaciji pjesmice "Junak" čitamo i ovo: "Junaka koji se, najvjerojatnije, vraća iz neke bitke dočekuju s puno poštovanja, divljenja i počasti. Na svečanosti, priređenoj junaku u čast, dižu čašu i nazdravljaju mu pjesmom zdravicom." (Isto, str.59.)

A sve je to potrebno jer je borba "jedini putokaz na cesti prema slobodi koja je krvlju poštropljena", kaže se u tekstu o E. Kvaterniku i dodaje: "Slobodu čovjeku i narodima nitko ne poklanja nego je jaki sami uzimaju. Zar to ne potvrđuju i naše današnje krvave godine?"

Ali ne slavi se samo obrambeno i oslobodilačko ratovanje nego i osvajačko ratovanje protiv drugih naroda: "... Evo: otac je vojevao na Švede", piše u tekstu o Petru Zrinskom. "Meni je pripovijedao kapetan Malenić kako su se svi ljudi tamo u Češkoj i Njemačkoj divili četi našeg oca, jer je bila krasno odjevena i lijepo naoružana... Moj otac je mnogo puta potukao Švede: kralj je Gustav Adolf kazivao da se Hrvati bore kao lavovi, da su novo pleme đavola!" (Hrvatska čitanka 8, str.91.)

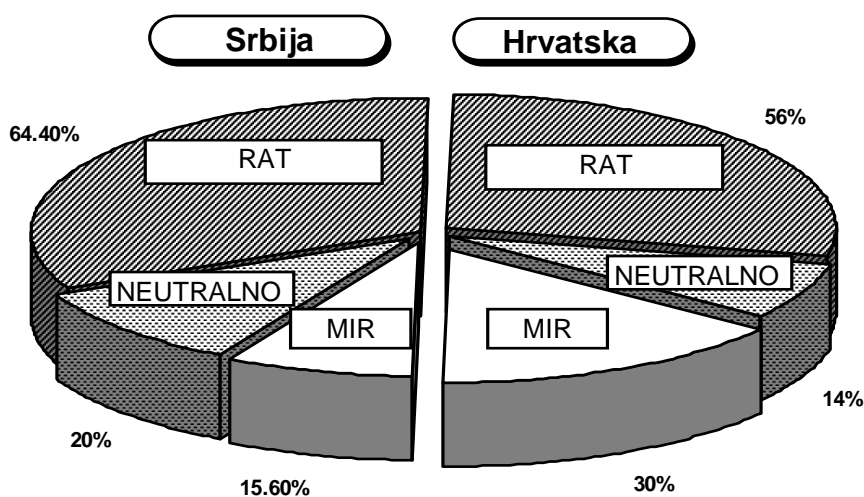
U novim čitankama ima i vrlo vrijednih tekstova koji govore o besmislu rata, o tragediji ljudskog stradanja u ratu. Takvi tekstovi su "Ciklame, krvave ciklame" od Domjanića, Krležin ulomak iz "Bitke kod Bistrice Lesne", ali i suvremeni tekstovi kao što je Tomašev "Tata među anđelima" ili Glavaševićeve "Vukovarske ratne slike". U Nazorovoj pripovijesti zagovara se: "Mjesto rata...rad! Mjesto oružja... oruđe!... To je što drži u životu narode." (Hrvatska čitanka 5, str.54.) Tu je i Tadijanovićev poziv na mir:

*"I za milijune ljudi na Zemlji
Spremljeno je već oružje da ih uništi-
A ti hoćeš da se čuje i tvoj krik:
Mir Svijetu! Sloboda Svijetu!
I svakome na stolu kruh! (Hrvatska čitanka 6, str.250.)*

Jedini tekst u kojem se daje naslutiti da postoji mogućnost i nenasilnog rješavanja međunacionalnih konflikata je "Mi, Krešimir" u kojem piše i ovo: "...Uspio je pomiriti raspre između Hrvata i svojih latinskih podanika kojima je taktički popuštao. Dogodilo se čudo: mladi raznih jezika žene se međusobno, stariji se paze. Hrvatice se udaju u latinske gradove, Latinke polaze za Hrvate." (Hrvatska čitanka 8, str.100.) Poznato je da su i naši Dubrovčani uspijevali nenasilnim putem stoljećima održati svoj grad i okolicu slobodnim, ali o tome nemamo tekstova u čitankama.

Statistički gledano došlo je značajnih promjena u broju i strukturi tekstova koji govore o ratu i miru ($\chi^2 = 10.956$ razina značajnosti 0.01). Broj tekstova koji pozitivno govore o ratu je smanjen jer su izostavljeni tekstovi iz drugog svjetskog rata, koji su ranije činili najveći dio ratnih tekstova, a zadržani su ratni tekstovi iz dalje prošlosti, te dodani novi koji se odnose na posljednja ratna događanja. Nešto su povećani i tekstovi koji su antiratni ili govore o miru. No, i pored svega toga vrijednosna orijentacija je ostala ista: Znatno je više tekstova koji veličaju ratna zbivanja pa možemo zaključiti da i stare i nove čitanke više odgajaju za rat nego za mir.

Zanimljiva je usporedba naših rezultata koje smo dobili na analizi čitanki u Hrvatskoj s rezultatima koje je dobila Vesna Pešić u Srbiji.

$$\chi^2 = 5.443$$

Slika 3: Struktura tekstova o ratu i miru u čitankama u Hrvatskoj i Srbiji

Iz grafičkog prikaza je vidljivo da je u Srbiji nešto naglašeniji broj tekstova koji zagovaraju rat kao rješavanje međunacionalnih konflikata, a manji je broj antiratnih i mirovnih tekstova. No, razlike nisu tako velike ($\chi^2 = 5.443$ nije značajan na razini 0.05) kakve bismo mogli očekivati budući da je Srbija bila glavni začetnik i protagonist ratnog požara na ovim prostorima. Nemamo podataka kako je u Srbiji prije rata tretirana ova problematika u čitankama, ali ako pretpostavimo da je bilo slično kao i u Hrvatskoj, onda je i tamo došlo do pozitivnog pomaka, ali je i dalje zadržana orijentacija na ratništvo i nasilno rješavanje sukoba.

Dakle, u Hrvatskoj se u školskim čitankama prije rata njegovao ratnički duh i nasilno rješavanje sukoba. Danas, nakon rata, ovo je nešto manje naglašeno, ali je ova vrijednosna orijentacija i dalje zadržana. Ranije su se njegovale "tradicije NOR-a", a danas se njeguju "nacionalne tradicije" pri čemu je naglasak na negativnom odnosu prema drugim narodima, što također vodi ratnim sukobima.

4.3. Unutarnacionalni i mikrosocijalni odnosi

Ovih tekstova u starim čitankama od petog do osmog razreda ima 15%, a u novim 13% od svih tekstova.

Razred	V.	VI.	VII.	VII.	Ukupno
Stare čitanke	4	10	17	13	44
Nove čitanke	8	9	16	20	53
Ukupno	12	19	33	33	97

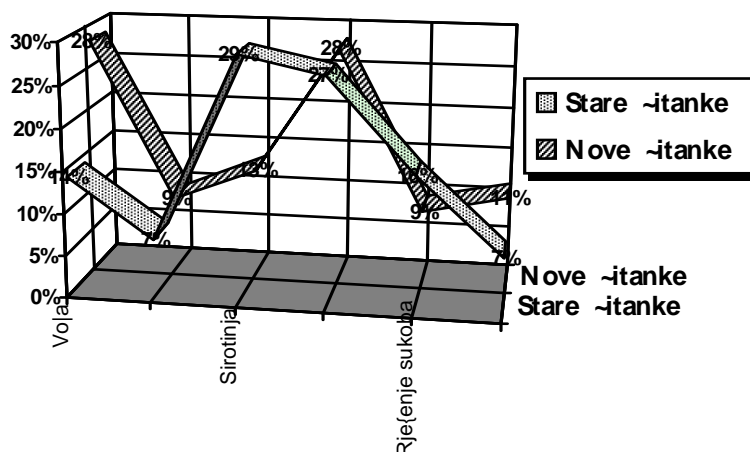
Tablica 4: Tekstovi o socijalnim odnosima

Tekstovi se mogu podijeliti u šest skupina. Njihova struktura prikazana je na slici 4. Vidljivo je iz grafičkog prikaza da između starih i novih čitanki u strukturi tekstova ne postoji bitna razlika. χ^2 od 7,049 govori da na razini značajnosti od 0.05 ne možemo odbaciti nultu hipotezu. Ipak, razlika je u zastupljenosti tekstova koji govore o nacionalnim ili klasnim vođama, jer je takvih tekstova više u novim čitankama za 14%, te o siromaštvu i socijalnim problemima jer je takvih tekstova manje za 16%.

U starim čitankama o nacionalnim i klasnim vođama govore dva teksta o hrvatskim kraljevima "Tomislav" i "Zvonimirova lađa", dva teksta o Titu, jedan o Lenjinu, te jedna priča o vođi "Dankovo srce". U novim čitankama ima 15 tekstova o knezovima, kraljevima, političarima. Imenom se spominju Tomislav, Krešimir, Petar Svačić, Petar Zrinski, Nikola Šubić Zrinski, Matija Gubec, Eugen Kvaternik, Ante Starčević, Josip Jelačić, Franjo Tuđman i drugi. Osnovna misao i u starim i novim čitankama je da narod mora biti dobro vođen, što je inače ideološka orijentacija totalitarnih društava. Ta je orijentacija još pojačana s tim da se gotovo isključivo govori o nacionalnim vođama.

Drugu grupu tekstova predstavljaju tekstovi koji govore o životu povlaštenih slojeva društva. U starim čitankama postoje samo tri takva teksta i od njih su dva humoristička. U novim čitankama je pet takvih tekstova od kojih za ovu priliku izdvajamo "Kralj u Medvedgradu" i to odlomak o gozbi:

"Sve se to tako pušilo sa zdjela. Sve je to ispunjavalo mirisom čitavu dvoranu. A pohlepni boljari, velikaši ugarskog i hrvatskog kraljevstva, nisu se dali moljakati, već su grabili sa zdjela i punili najvećom slašću svoja usta i svoje želuce. Neki su pritom, ne pazeći mnogo na dvorsku etiku, otkopčali svoje odore da uzmognu što više jela uturati u pohlepne trbuhe od kojih su se neki izbočili kao bačve."
(Hrvatska čitanka 6, str.36.)

$$\chi^2 = 7,049 (0,21)$$

Slika 4 : Struktura tekstova o unutarnacionalnim odnosima

Tekstovi koji govore o siromaštvu i o životu potlačenih slojeva društva u starim čitankama čine najbrojniju grupu tekstova i ima ih 29%. U novim čitankama postoje također takvi tekstovi (jedan dio je preuzet iz starih čitanki), ali je njihov broj gotovo podjednak kao i broj tekstova koji govore o velikašima i vladajućim slojevima i ima ih 13%. Najčešće se govori o seoskoj sirotinji, te suprotnosti selo-grad. Ovim tekstovima donekle je bliska i slijedeća skupina koja govori o sukobima i antagonizmima između pojedinih društvenih klasa i slojeva. Takvih je tekstova podjednako u starim i novim čitankama. Govori se o slijedećim suprotnostima: Bogati-siromašni; Tirani-potčinjeni; Birokracija-građani; Vlasnik kuće-stanar; Gospodar-rob; Žandari-narod; Feudalci-kmetovi; Gospoda-drugovi.

Ovaj posljednji tekst nalazi se u novim čitankama. U napomeni piše: "Radnja se događa u vrijeme postojanja socijalističke (komunističke) Jugoslavije, kad je Hrvatska bila jedna od republika te države." (Hrvatska čitanka 7, str.270.) U tekstu se govori o sloju bivših posjednika koji se i u tom društvu dobro snalaze, biraju i otpuštaju služavke i žive na velikoj nozi, a siromašni slojevi društva, koji se zanose socijalističkim idejama i dalje ostaju njihove sluge. Ovaj tekst jasno ilustrira činjenicu da u tom društvu nisu bile riješene socijalne suprotnosti. Ovakvih tekstova pak nema u starim čitankama, a svi tekstovi koji govore o socijalnim suprotnostima odnose se na prošlost i ranije društvene sustave. Isto tako ni u novim čitankama nema ni jednog teksta koji bi govorio o aktualnim društvenim suprotnostima i nepravdama. Tako je vidljivo da je zadržan ideološki model po kojem se aktualno društvo prikazuje kao idealno i beskonfliktno.

U novim čitankama zagovara se ideja "nacionalnog pomirenja" (HČ.8, str. 181.) pa se izbjegavaju tekstovi koji govore o unutarnacionalnim sukobima kakvih je u hrvatskoj povijesti (kao i u povijesti drugih naroda) bilo mnogo. Prednost se daje tekstovima gdje su socijalni sukobi imali i nacionalnu dimenziju, što se u interpretaciji i posebno naglašava. U tekstu o seljačkoj buni nigdje se posebno u interpretaciji ne govori o sukob između kmetova i feudalaca. I posljednji veliki unutarhrvatski sukob između partizana i ustaša se spominje samo uz pjesmu "Pismo nakon Bleiburga" i uz pjesmu "Jama". Uz prvu stoji objašnjenje, da se kraj Bleiburga "dogodio masovni pokolj Hrvata ...koji su se povlačili pred jugoslavenskom partizanskom vojskom" (HČ.8, str.180). Uz pjesmu "Jama" nema pak napomene tko je taj zločin počinio, ali se govori o tome da su za vrijeme drugog svjetskog rata "učinjeni masovni zločini nad nedužnim narodom i pojedincima" (Isto, str.229).

Slijedeća kategorija tekstova nudi neke modele za rješavanje unutarnacionalnih sukoba. U starim čitankama je takvih tekstova više i gotovo isključivo se zagovaraju nasilne metode:

"Udari lopovske gazde po tikvi i pokolji im stado kao vuk pa se nažderi mesine. Ti si natrvio bikove u koševinama, ti si, junačino, utovio krda njihova." (8.raz.str.102.)

"...Evo kako je: četiri stotine godina ste vi jahali nas, sada ćemo četiri stotine godina mi vas, a poslije ćemo se razgovarati tko će koga jahati za onih trećih četiri stotine godina." (8.raz.str.96.)

*"...tko bi gori, eto je doli,
a tko doli, gori ustaje.
Sad vrh sablje krana visi,
sad vrh krune sablja pada,
sad na carstvo rob se uzvisi,
a tko car bi, rob je sada. (8.raz.str.55.)*

U novim čitankama je nešto manje ovakvih sugestija, ali ih ima:

"Ako ti nemaš imaju drugi! ...Imaju neki i previše! Pa zašto da njima ne uzmemo i među se ne razdijelimo, kad nam je nužda..." (HČ. 6, str.21.)

Kao model za rješavanje unutarnacionalnih širih društvenih sukoba mogu poslužiti i modeli koji se stvaraju na mikrosocijalnoj razini. To su odnosi u obitelji, u školi, u dječjim grupama. Iako takvih tekstova ima gotovo najmanje (što mislimo da nije dobro, jer su djeci bliži i životniji), ipak i oni nude modele nasilnog rješavanja sukoba, autoritarne odnose i dječje gangove. U interpretaciji se čak sugerira usporedba: "Podsjeća li vas zemljište za koje se djeca bore na bojišnicu, a dječaci na vojnike?" (HČ.5 ,str.124.) Navodimo po jedan primjer iz starih i novih čitanki:

"Djed poleti k njoj (baki), oborio je, istrkao me i ponio prema klupi. Ja sam ga udarao rukama, čupao mu riđu bradu, ujeo ga za prst. On je urlao, pritiskao me i najzad bacio na klupu razbivši mi nos. Sjećam se njegova divljeg krika: - Vezuj! Ubit ću!... Djed me istukao do nesvjesti i nekoliko dana sam bolovao..." (7. raz. str. 106.)

"-Ah, moj razbijeni nos! Ah, moj razbijeni nos! Već je natekao tako da mi utruše i gornje usnice...No, strahota, kakav mi se težak i omašan gomolj objesio posred lica! Fuj, još cmilji i teče iz njega krv! Pa i po obrazima i po ušima ostrugnu me neka pijanica tako silno da me sada tuda peče i svira kano da mi tko oštrom britvom remenje kroji s lica i ušiju!" (HČ. 7, str.107.)

I u starim i u novim čitankama nalazimo velik broj tekstova koji govore o poimanju unutarnacionalnih odnosa na mikro i makro razini. Nije došlo do bitnijih promjena u strukturi ovih tekstova, što znači da se poimanje ovih društvenih grupa nije bitno promijenilo. Nešto se više u novim čitankama naglašava uloga vođe, te je manje tekstova o radnim i siromašnim slojevima društva. U novim čitankama se nudi slika homogenog i beskonfliktnog suvremenog društva, što je slučaj i u starim čitankama. Isključivo se nudi model nasilnog rješavanja konflikata ili negiranje postojanja konflikata, što ne daje baš blistave perspektive razvoju demokracije, jer bi demokracija trebala biti način nenasilnog rješavanja društvenih suprotnosti.

4.4. Verifikacija hipoteza

Našu prvu hipotezu: Da je škola prije rata djelovala u pravcu mira i tolerancije - nismo potvrdili našim istraživanjem. Naprotiv, škola je podjednako zagovarala nacionalnu toleranciju i netoleranciju, ali je naglašeno zagovarala rat kao način rješavanja međunacionalnih konflikata. Isto tako je nudila isključivo nasilne modele rješavanja sukoba na mikrosocijalnoj razini. Što se tiče druge hipoteze rezultati pokazuju, da je došlo do promjena u

većem naglašavanju nacionalnog i negativnog odnosa prema drugim narodima, u smanjenju "ratničkih" tekstova, ali je vrijednosna orijentacija ipak ostala ista.

Vrijednosna orijentacija naših škola je slijedeća:

- Veličanje vlastite nacije i negativan odnos prema drugim narodima.
- Zagovaranje rata kao modela za rješavanje međunacionalnih sukoba.
- Prikazivanje aktualnog društva kao idealnog i beskonfliktnog, ali istovremeno nuđenje nasilja kao jedinog modela za rješavanje sukoba na mikrosocijalnoj razini.

5. Diskusija

Možda bi se ovom našem istraživanju mogla postaviti jedna generalna primjedba: Tražili smo ono u čitankama čemu one nisu prvenstveno namijenjene - književnosti, scenskoj i filmskoj kulturi, te jezičnoj kulturi. Treba reći da je u tom pogledu u novim čitankama došlo do kvalitativnog pomaka - čitanke su bogatije tekstovima, ima tu zaista vrijednih i dječjoj dobi primjerenih književnih ostvarenja domaćih i stranih autora, bolje su i grafički uređene, pokušalo se dati primjerenije mjesto i scenskoj, filmskoj, i likovnoj umjetnosti. Svakako je moguće postaviti pitanje o smislenosti traženja podataka o ratnoj usmjerenosti u školskim čitankama kad postoje programi i udžbenici društvenih znanosti u kojima se to prije može očekivati.

Čitanke su, međutim, vrlo pogodne za ovakve analize jer se upravo u njima najlakše može uočiti tzv. skriveni kurikulum koji se otvoreno ne iskazuje u cilju i zadacima društvenih predmeta. One su dobar pokazatelj općeprihvaćenih vrijednosnih orijentacija vlastite društvene sredine i vladajućih modela rješavanja sukoba nasilnim ili nenasilnim putem kako na mikro tako i na makro-socijalnoj razini.

Svakako je najintrigantnije pitanje koliko je dosadašnji odgoj i njegova ratnička usmjerenost utjecao na ratna zbivanja koja smo imali posljednjih godina. Da bismo mogli realno odgovoriti na ovo pitanje trebali bismo imati egzaktne pokazatelje koliko je odgoj u nas zaista efikasan. Vidjeli smo da je ratnička orijentacija bila vrlo naglašena u našim čitankama, ali i u raznim formalnim vidovima (imena škola, spomenici, spomen sobe, susreti s borcima...). Razloge zašto je to bilo tako možemo također pročitati u čitankama u pjesmi Mak Dizdara:

*"Prošao je prvi veliki rat
Prošao i prošli
I nastalo vrijeme već buduće
Sve pakosti i čavle s ružama i kikutom zajedno
unijeti treba u naše čitanke
da zna se kako ruže samo nisu cvjetale nam..." (8.raz.str.162.)*

Smatralo se, dakle, da na mlade treba prenijeti sve to teško ratno iskustvo kako bi znali cijeniti mir i uživati u njemu. Vodilo se mlade na mjesta stradanja i zločina kako bi osudili zločin i uznastojali da se zločin više ne ponovi, a zločini su se ipak ponovili u svoj svojoj okrutnosti, ratno iskustvo opet je stekla još jedna generacija koja je rođena i odrastala u miru. Koliko je škola i odgoj u školi krivac za ratna događanja i sve zlo koje se dogodilo?

Mislimo, da je naivno mišljenje kako je odgoj u školi doveo do rata i da se drukčijom odgojnom orijentacijom nešto moglo bitnije utjecati na slijed događanja. Više nam se čini realnim shvaćanje, da je vrijednosna orijentacija koja je bila prisutna u školama odraz jedne opće kulture i stanja u društvu, što je svakako imalo utjecaja na ratna događanja.

Iako ne raspoložemo podacima za ostale republike bivše Jugoslavije možemo pretpostaviti da je, što se školskih udžbenika tiče, bilo slično kao u Hrvatskoj. No, znamo da se upravo u srpskom i crnogorskom narodu uvijek posebno njegovao ratnički duh, kult oružja i posebno cijenila zanimanja koja su s tim povezana, pa je za pretpostaviti da se u takvim sredinama ova odgojna orijentacija i bolje primala, da je dolazila na "plodnije tlo". Iako je kod Hrvata to bilo znatno manje naglašeno ipak je zanimljivo, da su strani novinari na početku rata u Hrvatskoj bili iznenađeni fenomenom koji su nazvali "radost ratovanja".

U svakom slučaju evidentno je da model nenasilnog rješavanja sukoba nije postojao, pa bismo se mogli složiti s Markom Hrenom da je nedostatak nenasilnog obrasca za rješavanje suprotnosti bio značajni uzročnik rata ili bolje rečeno - jedan od značajnih uzročnika.

No, prošlost ne možemo promijeniti, ali možemo možda još nešto uraditi da je ne ponavljamo. Ako je suditi po rezultatima koje smo dobili baš bi nam se to moglo dogoditi. U našim školama (kao i u Srbiji) već se mala djeca odgajaju za mržnju prema drugim narodima, za nasilje i rat kao što je to i ranije bio slučaj. Očito je da nije došlo do ozbiljnijeg zaokreta prema filozofiji nenasilja i kulturi mira. Dakle, trebat će daleko angažiranije raditi na postupnom mijenjanju klime nasilja i netolerancije. Međunacionalni konflikti koji su nastali raspadom bivše Jugoslavije ne samo da nisu riješeni ratom (kojem se izgleda bliži kraj) nego su još i povećani, a kako nema nenasilnog obrasca ostaje jedino nasilje. To ne mora više biti rat, ali može se očekivati terorizam, koji će ovo područje za duže vrijeme učiniti opasnim za život. Jedina šansa za život na ovim ratom i mržnjom zahvaćenim prostorima je vraćanje u muzej ratnih zastava i postupno razvijanje kulture nacionalne tolerancije, kulture mira i nenasilja, okrenutosti budućnosti i životu.

Možda je još aktualniji problem rješavanja unutarnacionalnih konflikata jer se društvo shvaća kao beskonfliktno, a takvih društava nema. Rastuće raslojavanje hrvatskog društva i upravo bujanje socijalnih problema rađa svakodnevno nove i nove suprotnosti i tenzije, a ne postoji model njihovog nenasilnog rješavanja. Zato je za očekivati, da će, ako oslabe međunacionalne tenzije i ratna opasnost za Hrvatsku izvana, izbiti na površinu socijalni sukobi, koji mogu biti žestoki i tragični.

6. Zaključna razmatranja

Rezultati koje smo dobili ukazuju da je škola u Hrvatskoj (a za pretpostaviti je da je slično bilo i u ostalim republikama bivše Jugoslavije) odgajala za rat, a ne za mir, nenasilje i ljudska prava i rat se dogodio. Time ne mislimo da je škola uzročnik rata, ali je dobar pokazatelj općeg stanja svijesti u određenom društvu, jedne opće društvene klime koja je vodila u rat i nasilje. Budući da je takva vrijednosna orijentacija i dalje zadržana u školama to ukazuje na realne opasnosti za budući život na ovim prostorima. Lekcija je skupo plaćeno i ne bi je više trebalo ponavljati.

Demokratska, pluralistička, inovativna škola moguća je samo u isto takvom demokratskom, pluralističkom i inovativnom društvu. To je duži proces, ali već sad se u školama mora krenuti s ozbiljnim promjenama u tom smjeru. Programi, udžbenici moraju se očistiti od mržnje, nacionalizma, ratnohuškačke terminologije, nacionalne, vjerske i svake druge netolerancije, te se okrenuti odgoju za mir, toleranciju, za nenasilje i ljudska prava. To je velik i vrlo stručan posao koji je sigurno od prioritarnog nacionalnog i egzistencijalnog interesa. Pri tome bi trebalo na sve načine poticati i potpomagati slične aktivnosti u ostalim republikama bivše Jugoslavije te maksimalno koristiti pomoć međunarodnih institucija i organizacija koje su u stanju takvu pomoć pružiti.

Možda bismo se za kraj mogli poslužiti jednim starim Einsteinovim tekstom (prema Vuleta/Anić, 1996. str.8): "Europska bijeda sastoji se u tome što su narodi u njoj odgojeni s krivim ciljevima. Naše školske knjige veličaju rat a prešućuju njegove strahote. One indoktriniraju djecu mržnjom... Školski se udžbenici moraju ponovno pisati. Umjesto ovjekovječavanja starih sukoba i predrasuda, naši se odgojni sustavi moraju ispuniti novim duhom."

Literatura:

- Bognar,L.(1993.) Kako odgajati nakon Vukovara, u zborniku "Djeca u ratu i poslije rata", Zavod za školstvo, Osijek, str.163 - 168.
- . . . (1992.) Europe today: the ugly face of nationalism, Anne Frank Stichting, Amsterdam, str.15.
- Guggenbuhl,A.(1993.) Die unheimliche Faszination der Gewalt, Schweizer Spiegel Verlag, Zürich, str.171.
- Hren,M. (1992.) Il Faut, u "Happy New Age" (časopis za kritiko znanosti), Ljubljana, str.33 - 39.
- Hren,M. (1993.) Obrazovanje za mir - kako do kurikuluma, u zborniku "Djeca u ratu i poslije rata", Zavod za školstvo, Osijek, str.221-228.
- Mastnak,T. (1992.) An European Dream - Bosnian Nightmare, u časopisu "The Intruder", The Center for the Culture of Peace and Nonviolence, Ljubljana, str. 3-4.
- Pešić,V.(1994.) Ratničke vrline u čitankama za osnovnu školu, u "Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost", Centar za antiratnu akciju, Beograd, str. 55-75.
- Plut,D./Rosandić,R./Pešić,V./Stojanović,D./Jarić,I.(1994.) Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost - Analiza udžbenika za osnovne škole, Centar za antiratnu akciju, Beograd.
- Schnyder Burghartz,A.(1995.) Sozialgeschichte der Gewalt, u "Kommunikation und Medien" 5/6, Zurich, str.17 - 21.
- Vuleta,B./Anić,R.(1996.) Na putu mira, Vijeće franjevačkih zajednica, Sinj, str. 184.

SAŽETAK

Analizom tekstova u osnovnoškolskim čitankama dobili smo pokazatelje da je dominantna vrijednosna orijentacija prije rata bila: negativan odnos prema drugim narodima, zagovaranje nasilja kao modela rješavanja konflikata na međunacionalnoj i unutarnacionalnoj razini te prikazivanje aktualnog društva kao idealnog i beskonfliktnog. Iako je došlo do određenih promjena u novim čitankama u odnosu na stare zadržana je u suštini ista orijentacija. To može biti indikator da će se konflikti i ubuduće rješavati nasilnim putem ukoliko ne dođe do širih društvenih aktivnosti na izgradnji kulture tolerancije i modela nenasilnog rješavanja sukoba.